

DIE SCHATKAMIER

Regionaal Historisch Tijdschrift

Midden-Holland

Jaargang 30 (2016), aflevering 2 (augustus 2016)

DIE SCHATKAMIER

ISSN 0920-9530

Regionaal-historisch tijdschrift voor het werkgebied van het Streekarchief Midden-Holland: Gouda, Krimpen aan den IJssel, Krimpenerwaard, Waddinxveen en Zuidplas

“De Schatkamer” is een uitgave van de Stichting “Vrienden van Archief en Librije”, gevestigd te Gouda (KvK-nr 41172859).

Een jaargang loopt van 1 januari tot en met 31 december en verschijnt in tenminste drie afleveringen.

Vormgeving: Mieke den Boer-Snoei

- *Stichtingsbestuur: A.M. den Boer (vz), mevr. D. van Wordragen (secr., e-mail: thea.vanwordragen@creativum.nl), mevr. H.A. van Dolder-de Wit, mevr. J. Hoogendoorn en L. Ouweneel*
- *Redactie “De Schatkamer”: drs J.W.E. Klein (SAMH, vz) plus stichtingsbestuur*

Redactie-adres: De Schatkamer, Stichting “Vrienden van Archief en Librije”, p/a Klein Amerika 20, 2806 CA Gouda

Bijdragen, correspondentie en boeken ter bespreking te richten aan bovenstaand adres; zie hiervoor de aanwijzingen achterin dit blad.

E-mailadres Streekarchief: info@samh.nl

Internet: www.samh.nl, www.goudaopschrift.nl

Abonnementsprijzen: donateurs van de Stichting “Vrienden van Archief en Librije” ontvangen “De Schatkamer” vanwege hun donateurschap (min. €15). De abonnementsprijs voor niet-donateurs bedraagt €15 **inclusief** portokosten per jaargang. IBAN stichting: NL57 ABNA 0507 1531 70

Losse nummers €3 exclusief portokosten, met uitzondering van bijzondere afleveringen, waarvoor een afzonderlijke lossennummerprijs kan worden vastgesteld. Abonnementen kunnen bij elk nummer ingaan, maar gelden zonder nadere opgaaf altijd voor de gehele lopende jaargang. Annuleringen dienen minstens een maand vóór het einde van de jaargang te worden opgegeven.

Auteursrechten voorbehouden. Overnemen van artikelen of gedeelte(n) van artikelen mag alleen geschieden met schriftelijke toestemming van de redactie en de auteur(s). Overname uit de rubriek “Mededelingen” is, **mits met bronvermelding**, toegestaan.

Foto omslag: uitreiking van de elfde Walvisprijs (zie pag. 36)

“Huuu der Goude”

Een laat-middeleeuws productiecentrum van houtsneden?

Jan-Willem Klein

In een publicatie van Kathryn Rudy wordt de aandacht gevestigd op het Goudse Birgittenklooster als mogelijke producent van houtsneden.¹ Zij betoogt dat de Birgitten eind vijftiende/begin zestiende eeuw experimenteerden met boekversiering door middel van houtsneden, die zij rechtstreeks afdrukten op de beschreven of nog te beschrijven perkamenten bladzijden van de codex. Rudy maakt twee Goudse Psalter-breviaria bekend, waarvan de tekst in handschrift is, maar de versiering is aangebracht door middel van direct op het perkament gedrukte houtsneden.² De marges rondom de houtsneden zijn in het ene geval (Rio de Janeiro, Bibliotheca Nacional) met de hand versierd met versieringsmotieven die typerend zijn voor Gouds penwerk, de zogenoemde 'auberginestijl'.³ In het andere geval (Olim Londen, Maggs) zijn er door middel van houtblokjes versierde randen aangebracht. De houtsneden zelf zijn met de hand ingekleurd.

We kunnen stellen dat Gouda in de laatste decennia van de vijftiende eeuw een centrum van houtsnedenproductie was. Gouda had weliswaar niet de primeur van figuratieve houtsneden in boeken, maar er zijn er wel de meeste toegepast. Alleen al het feit dat Gheraert Leeu het vaakst van alle incunabeldrukkers van houtsneden gebruik heeft gemaakt, geeft voedsel aan de veronderstelling dat Gouda een productiecentrum van houtsneden geweest is. Maar waar werden al die houtblokken gesneden? Er zijn enkele indicaties dat dat bij de Birgitten gebeurd kan zijn.

Birgitten

Het Birgittenklooster Mariënsterre te Gouda werd in 1476 door de zeer devote Margaretha van York gesticht.⁴ De orde van de H. Birgitta was de enige orde met dubbelkloosters, dat wil zeggen kloosters met een aparte mannen- en vrouwenafdeling. Voor het gemak zal ik hier spreken van het Birgittenklooster en Birgitten, maar bedoel daar zowel de mannen als de vrouwen (eigenlijk: Birgittinessen) mee.

¹ Rudy 2014

² De handschriften zijn: Rio de Janeiro, Bibliotheca Nacional, Ms. 50.3.19 en Olim Maggs, Londen (tegenwoordig in privébezit). De combinatie Psalter en brevier is typisch voor de Birgitten in de Nederlanden.

³ Zie Korteweg 1992, p. 69-70; Klein 1989. 'Penwerk' is een versieringstechniek in handschriften die aangebracht is met pen en gekleurde (meestal rode of rode en blauwe) inkt. De 'auberginestijl' is vernoemd naar een versieringsmotief dat enige gelijkenis vertoont met aubergines, augurken of komkommers.

⁴ Over het klooster vooral Taal 1960, passim; een handige korte kloostergeschiedenis in Goudriaan 2001, p. 206-211

In 1478 vond de wijding van het koor van de kapel en de altaren plaats en in hetzelfde jaar kwamen enige religieuzen (mannen en vrouwen) uit het Birgittenklooster Mariënwater te Rosmalen (bij 's Hertogenbosch)⁵ naar Gouda, om de Goudse kloosterlingen te onderrichten. In 1483 vertrokken de meeste Brabantse inwoners weer. Minstens één van hen bleef achter: Ryckmoet van Loon. Zij werd de eerste definitieve abdis.⁶ Van haar is bekend dat zij zich bezighield met het kopiëren van handschriften.⁷ Het klooster was armlastig. Men had waarschijnlijk een hostiebakkerijtje en men verdiende aan pelgrims die aflaten kwamen halen die aan het klooster verleend waren. Uit het bestaan van een prentje dat waarschijnlijk door de Birgitten gedrukt is, wordt geconcludeerd dat ze losse prentjes maakten. Rudy laat zien, dat ze mogelijk ook boekhoutsneden vervaardigden die rechtstreeks op het perkament van handschriften gedrukt zijn, als integraal onderdeel van het boek. Ook de Birgitten in Rosmalen (van waaruit het Goudse klooster geholpen is) hebben prentjes gedrukt.⁸ Daar zijn er meerdere van bekend. Ze moeten er even voor 1500 mee begonnen zijn, want alle houtsneden uit Rosmalen dateren van ca. 1500 of later. Ze maakten losse prentjes, die gebruikt konden worden als gift aan individuen of instellingen, of ze werden verkocht aan belangstellenden. Ook andere Birgittenkloosters, vooral in de Zuidelijke Nederlanden, drukten in die tijd dergelijke prentjes. Mogelijk waren deze kloosters geïnspireerd door het Zweedse moederklooster in Vadstena, waar in 1495 een drukpers geïnstalleerd was.⁹

In de Noordelijke Nederlanden was het het Goudse klooster waar prentjes gedrukt werden. Het artikel van Rudy herinnerde mij eraan dat ik lang geleden eens een verwijzing naar een houtsnede van de Goudse Birgitten gezien had, maar ik kon me de juiste gegevens niet goed meer herinneren. Ik wist alleen dat er de tekst 'huut der goude' op moest staan en dat het prentje zich in de British Library moest bevinden. Enige mailcorrespondentie met Rudy bracht de oplossing. Zij heeft de bedoelde houtsnede getraceerd op de website van de British Library.¹⁰ Achteraf bleek deze houtsnede al bekend in Gouda. Als laatste noemt Taal hem in zijn proefschrift uit 1960 over de Goudse kloosters, verwijzend naar een publicatie van pater Bonaventura Kruitwagen.¹¹ Maar er is verder geen aandacht meer aan besteed en hij is in de vergetelheid geraakt. In deze Schatkamer wordt de prent voor zover ik weet voor het eerst in een Nederlandse publicatie afgebeeld.

⁵ Het klooster wordt ook wel aangeduid met de naam Coudewater, naar het landgoed waar het op stond.

⁶ Daarvóór was Catharina Appels waarnemend abdis.

⁷ Kroniekje van het Birgittenklooster (Gouda, SAMH, Archieven van de kloosters (ac. 0091), inv.nr. 183), f. 1v

⁸ Zie voor de prentjes van de diverse Nederlandse Birgittenkloosters: Weekes 2009.

⁹ Zie https://en.wikipedia.org/wiki/Vadstena_Abbey onder het hoofdje 'Chronology' (geraadpleegd 5-11-2015).

¹⁰ Het prentje heeft museumnummer 1872,0608.354, hetgeen aangeeft dat het in 1872 is verworven: www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1348994&partId=1&searchText=schreiber++goude&page=1 (geraadpleegd 23-09-2015). Later bleek mij dat het prentje ook was afgebeeld in de publicatie van Weekes.

¹¹ Taal 1960, p. 140; Kruitwagen 1924, p. 43 (met oudere verwijzingen)

Houtsnede Huut der Goude © Courtesy of British Library

Dit is onmiskenbaar een Goudse product van/voor de Birgitten: het Goudse wapen onderin, geflankeerd door de naam Mariasterre (de naam van het Goudse Birgittenklooster). En op de koop toe staat er in de banderol links, op z'n kop de gezochte tekst: 'huut der goude', wat zoveel betekent als 'uit Gouda'. In de onderrand wordt vermeld wie er afgebeeld is: 'S birgitta principesse vanden ryke nericia'. De hoofdvoorstelling verbeeldt Sint Birgitta van Zweden, haar *Visioenen* opschrijvend aan een lessenaar, met achter haar een engel; boven haar de Heilige Geest in de vorm van een duif; linksboven de Vader met de Zoon en rechtsboven Maria met kind. Rechtsonder staan pelgrimsattributen afgebeeld; mogelijk omdat men bij de Goudse Birgitten aflaten kon verkrijgen, waardoor pelgrims aangetrokken werden. We zien ten slotte nog een wapenschild met een klimmende leeuw. Dit zou het wapen van het huis Bjälbo kunnen zijn, het vorstenhuis dat over Zweden heerste in de periode 1250 tot 1364, de regeringsperiode waarin ook St. Birgitta (1303-1373) grotendeels leefde. Maar het kan evengoed de Hollandse Leeuw zijn, zoals die aan het eind van de vijftiende eeuw afgebeeld werd. Want wie zou er in Gouda bekend zijn geweest met de Zweedse vorstenhuizen?

Welke houtsneden van de Goudse Birgitten zijn er op dit moment bekend? Dat is in de eerste plaats de bovengenoemde fraaie losse prent van de H. Birgitta, op papier gedrukt. En we hebben een aantal houtsneden die rechtstreeks op perkamenten pagina's van handschriften gedrukt zijn. Deze zijn beschreven door Rudy. Ze komen voor in de twee genoemde Psalter-brevieren. Het gaat om vier verschillende afbeeldingen, plus (in het handschrift Olim Maggs) om houtblokjes die gebruikt zijn om randversiering mee aan te brengen. De vier afbeeldingen stellen voor: Maria op de maansikkel, een Triniteit (Vader, Zoon, Heilige Geest) in een afwijkende voorstelling, een knielende David in gebed en ten slotte een Triniteit in missaal.

Maria op de maansikkel - Ms. Olim Maggs, London, f. 9r, Courtesy of Maggs, London

Afwijkende Triniteit - Rio de Janeiro, Biblioteca Nacional, Ms. 50.3.19, f. 112r
Courtesy of James H. Marrow

Maar, nu komen we bij een verrassend feit. Drie van deze vier houtsneden van de Birgitten zijn ook door andere drukkers gebruikt. De houtsnede van de afwijkende Triniteit (in het handschrift Rio de Janeiro) is het eerst gebruikt door Gheraert Leeu in een Getijdenboek dat hij in 1489 in Antwerpen deed verschijnen. Leeu zal daarom de opdrachtgever voor deze houtsnede geweest zijn. Deze zelfde houtsnede is nogmaals gebruikt nà 1495 in het Canongedeelte van een verder handgeschreven missaal van de Franciscanen in Gouda.¹² Het oorspronkelijke Canongedeelte is toen vervangen door het huidige en in de initiaal T (van *Te igitur*) is als versiering deze houtsnede van de Triniteit afgedrukt, ook direct op de ondergrond. Men neemt aan dat dit door de Collatiebroeders in Gouda gedaan is.¹³

¹² Den Haag, KB, 135 H 45

¹³ Het is bekend dat drukkersmateriaal, waaronder houtsneden, na de dood van Leeu onder andere in bezit gekomen is van de Collatiebroeders; zie *De vijfhonderdste*, p. 443.

*Knielende David - Rio de Janeiro, Biblioteca Nacional, Ms. 50.3.19, f. 1r
 Courtesy of James H. Marrow*

Triniteit in missaal © Den Haag, KB, 135 H. 45 (detail)

De houtsnede met de geknielde David is al eerder gebruikt in de *Glose ofte expositie opter psalm Miserere*, die in 1491 in twee edities verscheen, eveneens bij Geraert Leeu in Antwerpen. De ene editie is zonder randversiering, de andere met. Ten slotte is de houtsnede van Maria op de maansikkel nogmaals gebruikt door de Collatiebroeders in 1506, toen zij het *Boexken vander Missen* het licht deden zien.¹⁴ Waar we nu rekening mee moeten houden is het feit dat het voorkomen en gebruik van al de genoemde houtsneden dateren uit het eind van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw: 1489-1506. Dat is nogal laat als we willen aantonen dat de Birgitten vanaf hun vestiging in Gouda houtsneden maakten.

Als voorlopige conclusie kunnen we stellen, dat de houtsneden die in eerste instantie door Gherart Leeu in Antwerpen gebruikt zijn, na diens dood in Gouda terechtgekomen zijn en daar hergebruikt door of voor de Birgitten en/of de Collatiebroeders.

Het losse prentje van de Heilige Birgitta wordt wel in verband gebracht met het feit dat men bij hen tweemaal per jaar een aflat kon krijgen. Op deze dagen werd er ook een grootse processie georganiseerd.¹⁵ Hierdoor denkt men dat de Goudse Birgitten een drukpers(je) bezaten om prentjes te maken.¹⁶ Maar het is ook mogelijk dat de houtsneden die in 'hun' boeken voorkomen, misschien wel met de hand gestempeld werden. Dat is een veel eenvoudiger werkwijze, technisch gezien.

Hierboven hebben we al vastgesteld dat de houtsneden die verband houden met de Birgitten allemaal laat gedateerd worden en eigenlijk tweedehandsjes waren. De vroegst geattesteerde is de houtsnede die Geraert Leeu in 1489 gebruikte in zijn Getijdenboek.¹⁷ Deze is tegen 1495 hergebruikt door de Collatiebroeders in het misaal en pas daarna nogmaals in een Psalter-breviarium van de Birgitten. Ook voor de andere houtsneden geldt dat de Birgitten eindstation (ca. 1500 of later) voor het gebruik waren. De Birgitten zullen nooit een eigen (grote) drukpers voor het drukken van boeken gehad hebben, hoogstens een kleine pers. Ze konden zo losse prentjes maken, om uit te delen als geschenk, of om te verkopen aan pelgrims of andere belangstellenden. De kloosterlingen zullen zich toch op enigerlei wijze in hun onderhoud voorzien moeten hebben. Van de lucht konden ze immers niet leven, hoe sober hun bestaan ook was. En we weten dat ze geen weefgetouwen hadden, zoals andere vrouwenkloosters.¹⁸ Maar veel zal het niet opgeleverd hebben, gezien hun belabberde financiële situatie.

Zoals we zagen zijn de houtsneden die de Birgitten in hun Psalter-brevieren hebben gebruikt, oorspronkelijk van Gheraert Leeu afkomstig. Die moeten zij op de een of andere manier in bezit gekregen hebben; waarschijnlijk via de Collatiebroeders, die na de dood van Leeu in 1492 de hand konden leggen op drukkersmateriaal van Leeu. Overigens kregen de broeders dat materiaal in de meeste gevallen niet direct uit Leeu's boedel, maar via andere drukkers.¹⁹

¹⁴ Rudy 2014, p. 88

¹⁵ Taal 1960, p.111

¹⁶ Van Dolder 1999; Taal 1960, p. 140; Van Heel 1953

¹⁷ Rudy 2014, p. 88, verwijzend naar Kok 2007, p. 235

¹⁸ Taal 1960, p. 139

¹⁹ Kok 2013, p. 427

Maar de losse houtsnede met de voorstelling van St. Birgitta is mogelijk wèl door de Birgitten zelf gemaakt. Ursula Weekes heeft laten zien dat ook andere Birgittenkloosters houtsneden maakten.²⁰ Dat waren losse prentjes die zij onderling ruilden, of als geschenken weggaven, of verkochten. Al deze prentjes worden laat gedateerd, rond 1500. Maar zou het niet mogelijk zijn, dat de Goudse kloosterlingen al langer actief waren als houtsnijders? Weliswaar niet voor zichzelf, maar voor anderen? Dat zij op bestelling houtsneden (de gesneden houtblokken) leverden aan boekdrukkers? Als zij daarmee begonnen waren nadat zij zich in Gouda gevestigd hadden, dan ligt het bijna voor de hand dat er een relatie met Gheraert Leeu geweest moet zijn. Ghereart Leeu begon zijn boeken van figuratieve houtsneden te voorzien (1480) slechts twee jaar nadat de Birgitten uit Rosmalen zich in Gouda gevestigd hadden om de zusters te onderwijzen (1478). Onder hen bevond zich Ryckmoet van Loon, de abdis die zich bezighield met boekproductie. Trouwens, de allereerste houtsnede die Leeu gebruikte, was zijn drukkersmerk. Dat komt voor in het *Passionael* van Jacobus de Voragine, dat in hetzelfde jaar 1478 verscheen! Zou dat toeval zijn...? Ja, dat moet toeval zijn, want de twee delen van het *Passionael* verschenen een paar maanden eerder (mei en juli) dan de zusters uit Rosmalen (september). Maar dat zegt niets over het eerste gebruik van figuratieve houtsneden. Het blijft mogelijk dat die ontstaan zijn in het Birgittenklooster. Daarbij komt nog dat één van de twee panden die Gheraert Leeu in zijn Goudse periode huurde vlakbij het Birgittenklooster aan de Raam was gelegen.²¹

Gouds kaartfragment; nr. 16 geeft de locatie van het Birgittenklooster aan de Raam aan; de pijl middenin wijst ongeveer naar de locatie waar Leeu een huis huurde.

²⁰ Weekes 2009

²¹ Klein 2003, 179-180

Vanaf 1480 was Leeu niet meer te stuiten en nam hij grote hoeveelheden houtsneden (losse, of in series) af. Zou Ghereart Leeu zijn houtsneden inderdaad betrokken kunnen hebben van de Birgitten? Zouden zij de ruim 120 kleine, grappige houtsneden in de *Twispraeck der creaturen* en de grote bladvullende houtsneden in de *Gesten of Gheschienisse van Romen* voor Leeu gemaakt hebben? Evenals ander illustratiemateriaal, dat hij in zijn latere boeken gebruikt heeft? Zouden we daar de eerste en tweede 'Goudse houtsnijder' moeten zoeken? Onder deze noodnamen staan houtsnijders bekend die het leeuwendeel van Ghereart Leeu's houtsneden gemaakt hebben.²²

Als de Birgitten inderdaad de houtblokken gemaakt hebben, dan is het mogelijk dat Leeu, nadat hij naar Antwerpen verhuisd was, nog steeds houtsneden betrok van de Birgitten in Gouda. Na de dood van Leeu zijn houtsneden die hij in Antwerpen gebruikt heeft, teruggekeerd naar Gouda, waar ze hergebruikt zijn, onder andere in boeken voor de Birgitten. Daar komt nog bij dat de 'eerste Antwerpse houtsnijder', bij wie Ghereart Leeu houtsneden besteld zou hebben toen hij naar Antwerpen verhuisd was, op stilistische gronden wel gelijkgesteld wordt met de 'tweede Goudse houtsnijder'.²³ Bovendien wordt gesuggereerd dat Leeu materiaal dat hij in Antwerpen gebruikt heeft, in 1484 heeft meegenomen uit Gouda.²⁴ Ook vanuit de Scheldestad kan Leeu contact gehouden hebben met Gouda. Het wil immers niet zeggen dat een houtsnijder die de noodnaam 'Antwerpse houtsnijder' had, ook daadwerkelijk uit Antwerpen kwam. De houtblokken konden gemakkelijk besteld zijn in Gouda en getransporteerd naar Antwerpen.

Meer speculerend dan concluderend: zouden de Birgitten van Gouda het productiecentrum voor houtsneden geweest kunnen zijn? Waren de eerste en tweede Goudse houtsnijder inwoners (m/v) van het klooster? We weten helaas te weinig van het klooster om daar meer zekerheid over te krijgen: de schaarse bronnen geven niets prijs.

Er zijn argumenten tegen deze gedachte. De Birgitten vormden een sterk beschouwende orde, waar veel draaide om ascese, contemplatie en gebed. De productie van houtsneden zou waarschijnlijk meer tijd gekost hebben dan ze hadden. Een uitgekend verdienmodel lijken ze niet gehad te hebben. Maar, aan de andere kant: kan het snijden van houtsneden ook niet contemplatief geweest zijn? Net als het afschrijven van boeken? Dat werd wel gedaan door de Birgitten, in ieder geval door de toenmalige abdis.²⁵

De Collatiebroeders

Ik geef de suggestie niet meteen op, maar wil toch naar een alternatief zoeken. De Birgitten bezaten rond 1500 weliswaar handschriften met houtsneden, maar die zijn er mogelijk niet door henzelf in aangebracht. Dat moet dan ergens anders in Gouda gedaan zijn. Dan komen we bijna automatisch uit bij de Collatiebroeders.

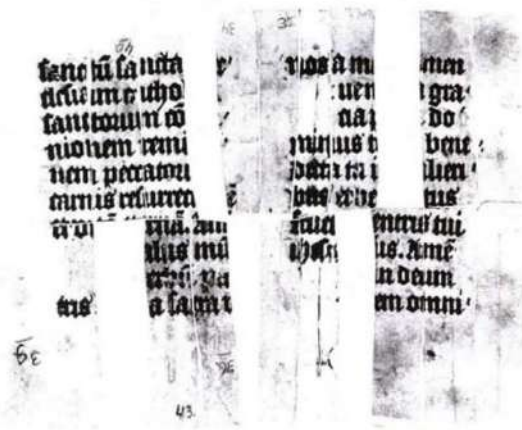
²² Zie voor de eerste en tweede Goudse houtsnijder: Conway, p. 32-53.

²³ Defoer 2010, p. 37-41

²⁴ Ibidem

²⁵ Er is maar één handschrift bekend dat door de Birgitten geschreven is: Leiden, UB. Ltk 318. Dat is waarschijnlijk door de Birgitten geschreven voor en in opdracht van Claes van Dorssen in 1476; na diens overlijden in 1477 door zijn vrouw geretourneerd aan het klooster.

De Collatiebroeders waren, meer nog dan de Birgitten, bekend met boekproductie: 'Per labores manuum manducabant, scribendo illuminando et ligando libros', zo staat het in de kroniek van het huis; zij hebben in hun levensonderhoud voorzien door het schrijven, versieren en inbinden van boeken.²⁶ Er zijn in verschillende bibliotheken handschriften bewaard gebleven die zij vervaardigd hebben. Vanaf circa 1485 begonnen ze met boekdrukken, als opvolgers van Gheraert Leeu, die toen naar Antwerpen verhuisd was. Ze hadden wellicht een drukpers en ander materiaal van Leeu overgenomen. Misschien was er toen al een zakelijke relatie tussen Leeu en de broeders. Hoe die relatie was weten we niet. Zorgden de broeders voor financiële ondersteuning van Leeu's bedrijf? Waren bepaalde delen van de bedrijfsinventaris (bijvoorbeeld de drukpers) borg voor een lening? Het is een idee, maar of het een reële voorstelling van zaken is, is de vraag. Maar het zou kunnen verklaren waarom de Collatiebroeders begonnen te drukken toen Leeu naar Antwerpen verhuisd was. We kunnen beargumenteren dat de Collatiebroeders rond de tijd van Leeu's overlijden (1492) de vaardigheid hadden om houtsnedes te maken. Er zijn namelijk fragmenten bewaard gebleven van een blokboekje dat zij gedrukt hebben. De fragmenten werden gebuikt als 'hartstrookjes' in de zogenoemde 'gheprente registers' van Gouda.²⁷ Dit zijn gedrukte naamlijsten van particulieren en instellingen binnen en buiten de stad waaraan de stad rentebetalingen deed.²⁸ 'Hartstrookjes' zijn perkamenten strookjes die werden meegenaaid in het 'hart' van de katernen, ter bescherming tegen het insnijden door het bindgaren. De fragmenten zijn dus meegebonden met de katernen van de gedrukte registers. De registers zijn gedrukt door de Collatiebroeders. Dat weten we doordat in de stadsrekening van 1492 de afrekening staat van het drukken en binden.²⁹ Dit geeft dus het jaar *ante quem* van de vervaardiging van het blokboekje, 1492. Het snijden van een blokboekje kunnen we, technisch gezien, gelijkstellen met het maken van figuratieve houtsnedes, want de werkwijze is uiteraard hetzelfde. Hieruit concludeer ik dat de Collatiebroeders de vaardigheid hadden om figuratieve houtsnedes te maken.

Blokboekje, Gouda, SAMH, Librijecollectie, z.nr.

²⁶ Taal 1960, p. 145; de kroniek: Kloosterarchieven 0091. 17 Cartularium van het Collatiehuis, aangelegd ca. 1463, met op fol. 37-45: Kroniek van het Collatiehuis

²⁷ Gouda, SAMH, ac 0001, inv.nrs. 1046-1052. Zie over het blokboekje: *De vijfhonderdste* p. 86-89.

²⁸ Ze zijn in feite de oudste gedrukte archivalia.

²⁹ Gouda, SAMH, ac 0001, inv.nr. 1156

Het blokboekje kan dus gedateerd worden vóór 1492.³⁰ Maar we weten niet hoeveel jaar eerder. Het is zeker niet ondenkbaar dat het maculatuur van, bijvoorbeeld, vijftien jaar vroeger is, uit de tijd dat Leeu begon met het afdrucken van houtsneden in zijn boeken.

Het grootste probleem is nu een verband te leggen tussen het eerste gebruik door Gheraert Leeu van houtsneden in zijn boeken (1478/1480) en de eventuele vervaardiging van die blokken door de Collatiebroeders.

Ik vestig hier de aandacht op de bijzondere positie van Leeu binnen de vroege boekdrukkunst. Hij is heel vernieuwend in het tekstaanbod. Hij richt zich op een nieuw publiek met een soort teksten dat tot dan toe nog niet gezien is. Kan hij zijn inspiratie gehaald hebben bij de Collatiebroeders? Dezen hielden immers op gezette tijden 'collaties'. Dat waren een soort preken, expliciet bedoeld voor de gewone burgers, waarin moraal en ethiek verpakt waren in boeiende vertellingen. Dat is precies wat Gheraert Leeu deed; juist met de teksten die hij illustreerde. Wetend dat de collaties van de broeders succesvol waren bij het grote publiek (en dat waren ze inderdaad), heeft Leeu inspiratie geput uit wat de broeders deden. Hij kon bij hen te rade gaan over wat bij de burgerij aansloeg en mogelijk ook hoe je de ethische pil kon vergulden. Hoe men deze nieuwe literatuur moest lezen en begrijpen heeft Leeu in enkele gevallen uitgelegd in de proloog van sommige vroege teksten (bijvoorbeeld de *Historie van Reynaert die Vos*; de *Twispraec der creaturen*).³¹ Het is heel goed mogelijk dat de Collatiebroeders de tekst van de *Dyalogus creaturarum* (Nederlands: *Twispraec der creaturen*) zelf gebruikten voor hun collaties. De tekst had al een handschriftelijke traditie die terugging tot de veertiende eeuw.³² Op deze manier heeft Leeu de teksten ingebed in wat men al kende van de Collatiebroeders. Het gedachtegoed en de manier van werken van de Collatiebroeders kan hem inspiratie gegeven hebben voor zijn tekstekeuze en presentatie voor het nieuwe publiek.

Ik kan me indenken dat de Collatiebroeders later, bij het vertrek van Leeu uit Gouda, niet alleen een pers, maar ook kopij hebben overgenomen, zoals elders al is gesuggereerd; vooral de kopij van enkele wereldlijke, aan het Bourgondische hof gerelateerde teksten, die eigenlijk wezensvreemd aan de Collatiebroeders zouden moeten zijn.³³

Wat we kunnen veronderstellen is dat de Collatiebroeders het reilen en zeilen van Leeu in de gaten gehouden moeten hebben. Na de dood van Leeu hebben ze de hand weten te leggen op drukkersmateriaal van Leeu, onder andere ook de houtsneden die later gebruikt zijn in de boeken van de Birgitten. Het kan niet anders dan dat de broeders vóór het vertrek van Leeu uit Gouda, dus vóór 1484, ook al belangstelling voor de boekdrukkunst hadden; zeker omdat ze al actief waren in de handschriftelijke boekproductie. We kunnen het echter niet met feiten staven.

³⁰ *De vijfhonderdste* dateert de fragmenten contemporain aan het inbinden.

³¹ Zie vooral Pleij 2004 voor de Reynaert.

³² Schippers 1993, p. 163

³³ Klein 2015, p. 44-53

Leeu was tot zijn vertrek uit Gouda alleenheerser op de lokale drukkersmarkt. Hij gaf anderen geen ruimte. Pas na zijn vertrek naar Antwerpen in 1484 zien we anderen in het gat springen. Dat zijn, naast de Collatiebroeders, enkele drukkers met noodnamen, die op hun beurt vaak weer vereenzelvigd worden met de Collatiebroeders. Mogelijkheden voor meer dan één drukkerij waren er in een stad als Gouda niet. Eigenlijk ligt het voor de hand om te veronderstellen dat de Collatiebroeders de prentjes in de handschriften van de Birgitten hebben aangebracht.³⁴ Zij zijn rond 1500 nog de enige drukkers in de stad Gouda. Misschien waren zij het ook die vanaf 1480 houtsnedden voor Leeu vervaardigden?

Hoe het ook zij, als we ervan uitgaan dat de Collatiebroeders de prentjes aangebracht hebben, hoe zijn ze dan te werk gegaan? Ik verschil hier van mening met Rudy. Zij veronderstelt dat eerst het prentje gedrukt is; daarna (in het geval van het handschrift Olim Maggs) de houtblokjes rondom de tekst; dat vervolgens het geheel op een andere locatie ingekleurd is (hetgeen zou verklaren dat het ene handschrift zachte, gewassen kleuren heeft en het andere felle dekkende kleuren)³⁵; dat dan het schrijfkader is aangebracht en dat toen pas de tekst is geschreven.³⁶

Ik denk dat de werkwijze precies andersom was; omdat men, als men met het stempelen van de initiaalversiering zou beginnen, niet precies kon weten hoe de initiaal gevormd zou worden en hoe het stempel daar in zou passen. Ik denk dat men de normale volgorde aanhield, zoals die al eeuwenlang vaststond bij de productie van handgeschreven boeken. Eerst werd de tekstspiegel (de ruimte die beschreven moest worden) afgetekend. Daar waar de grote initiaal moest komen liet men ruimte open. Dan werd eerst de zwarte tekst geschreven. In de opengelaten ruimte voor de initiaal tekende men de contouren van de initiaal met stift. In die contour kon men op de juiste plaats het plaatje van de initiaal afdrukken. Dan pas werden de kleuren aangebracht in de stijl en op de manier die men wilde. Deze gang van zaken zal het beste gaan als de prentjes met de hand gestempeld worden. Het blind afdrukken van het prentje met een drukpers precies op de plaats waar dat zou moeten komen (in het oog van de initiaal) is nagenoeg niet te doen.

Ik meen dat de Collatiebroeders op deze wijze de prentjes hebben aangebracht. Ik veronderstel ook dat zij de vervaardigers van de houtblokken geweest zijn en dat zij al vanaf 1478/1480 voor Gheraert Leeu gewerkt hebben. Ik denk dus, dat de Collatiebroeders een grote bijdrage geleverd hebben aan Gouda als productiecentrum voor (boek)houtsnedden. Ik kan het alleen niet bewijzen. We kunnen slechts vaststellen dat er banden geweest zijn tussen Leeu en de Collatiebroeders. De laatsten volgden Leeu op als drukkers in Gouda. Bij de verhuizing van Leeu naar Antwerpen en later, bij diens overlijden, kregen de Collatiebroeders drukkersmateriaal in handen, waaronder de houtsnedden die zij gebruikten voor de Birgitten en de Franciscanen.

³⁴ Dit is ook wat Rudy concludeert: Rudy 2014, p. 88.

³⁵ Dit gaat voorbij aan de mogelijkheid dat één persoon in meerdere stijlen zou kunnen werken.

³⁶ Ibidem

Particulieren

Maar we moeten ook de particuliere houtsnijders niet vergeten, de ambachtslieden die een eigen bedrijfje hadden. Ik denk dat we die moeten zoeken onder de beeldhouwers. Ze worden aangeduid met de term 'beeldsnijder'. Uit de relevante periode zijn er een aantal bekend. In de eerste plaats is daar meester Huijch de Beeldsnijder die in 1487-1489 genoemd wordt als 'vuurschouwer' (brandmeester) in een lijst van diverse functionarissen.³⁷ Hij wordt ook genoemd in 1495 in het Oud-rechterlijk archief van Gouda als wonende op de Haven.³⁸ Een belangrijke beeldhouwer moet Frans beeldsnider geweest zijn, die een paar keer genoemd wordt in de stadsrekening van 1497, wanneer hij betaald wordt voor de vervaardiging van enkele beelden aan het stadhuis.³⁹

In 1488/1489 wordt Empgen Michiels de beeldsnijders-weduwe genoemd.⁴⁰ Dit betekent dat Michiel de beeldsnijder vóór 1488 leefde en werkte. Dan was er in 1489 ook Claes Claesz. die Beeldsnijder, die volgens de kerkrekening vijf beelden voor de zuidhoek van de kerk gemaakt heeft.⁴¹ Er is een enkele naam bekend van een beeldsnijder die actief was in de tijd dat Leeu in Gouda werkte: in 1483 wordt gesproken van Bastiaan die beeldsnijder, die veroordeeld wordt omdat hij met een paar kornuiten 's nachts op straat muziek maakte.⁴² Veel te vroeg is de vermelding van Reynier de beeldmaker in 1437.

Maar de anonieme beeldsnijders, die niet toevalligerwijze in de bronnen genoemd worden omdat ze niet in opdracht van de stad of de kerk gewerkt hebben, of voor schout en schepenen gebracht zijn, blijven uit het zicht. Dit geldt ook voor de anonieme geestelijken, die in de beslotenheid van een klooster of broederhuis het ambacht misschien uitoefenden.

Besluit

Zijn we nu iets wijzer?

Wat we kunnen vaststellen is, dat Gouda in het laatste kwart van de vijftiende eeuw een houtsnedenproductiecentrum was. Als we de inventarisatie van Ina Kok bekijken, dan kunnen we niet anders concluderen. De grote initiator was Gheraert Leeu. Gedurende zijn loopbaan (Gouda plus Antwerpen) heeft hij maar liefst ruim 850 originele houtsneden laten maken.⁴³ Hiervan zijn er vele meerdere malen gebruikt, zowel door Gheraert Leeu zelf als door andere boekdrukkers. Andere houtsneden die Leeu gebruikt heeft zijn nagemaakt, waardoor het oorspronkelijke ontwerp nog lang behouden en gebruikt werd. Ook andere Goudse drukkers hebben houtsneden laten maken, zodat het totaal aantal 'Goudse' houtsneden in de incunabelperiode richting de duizend gaat.

³⁷ Gouda, SAMH, ac 0001 (Oud Archief Gouda, inv.nr. 501)

³⁸ Gouda, SAMH, ac 0002 (Oud-rechterlijk archief Gouda), inv.nr. 322, fol. 16r

³⁹ Gouda, SAMH, ac 0001, inv.nr. 1160 (stadsrekening over 1497)

⁴⁰ Ibidem

⁴¹ Gouda, SAMH, ac 0090 (Archief van de St.-Janskerk vóór de hervorming), inv.nr. 1.2 (2° gedeelte - 1489), fol. 2v

⁴² Gouda, SAMH, ac 0002 (Oud-rechterlijk archief Gouda), inv.nr. 176, p. 99

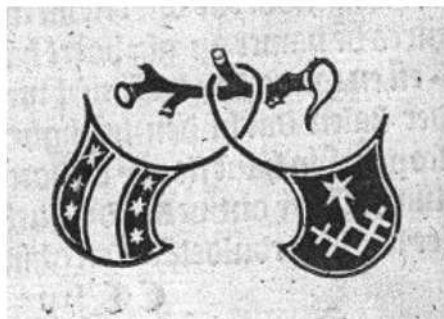
⁴³ Kok 2013, dl. 1, p. 147

Geïnspireerd door de publicatie van Rudy heb ik getracht de houtsnedenproductie te localiseren bij de Goudse Birgitten. Ik heb er vrij veel woorden aan besteed. Er zijn argumenten die ervoor pleiten. Maar ze zijn niet zwaarwegend genoeg om doorslaggevend te zijn. We moeten naar alternatieven zoeken. Automatisch kom je dan uit bij de Collatiebroeders, die hogere ogen gooien om vereenzelvigd te worden met een dergelijk productiecentrum. De Collatiebroeders voldoen beter aan de voorwaarden dan de Birgitten omdat zij van oudsher bezig geweest zijn met (commerciële) boekproductie; veel meer dan de Birgitten, waarvan in feite maar één handschrift overgeleverd is dat aan hen toegeschreven kan worden. De Collatiebroeders namen bovendien de drukkersactiviteiten over toen Gheraert Leeu naar Antwerpen verhuisd was. Ook zijn er overeenkomsten tussen het gedachtegoed van de Collatiebroeders in hun collaties en dat van Leeu, zoals dat naar voren komt in zijn vernieuwende literatuur voor de burgerij. Ik geef hen de meeste kans.

Maar we kunnen natuurlijk ook niet de particuliere ambachtslieden, de 'zzp-ers', uitsluiten. Het is denkbaar dat alle drie de gegadigden een rol gespeeld hebben; dat zowel de Birgitten, als de Collatiebroeders, als particuliere ambachtslieden houtsneden hebben gemaakt voor de boekproductie, of twee van de drie partijen. We zullen het wellicht nooit met zekerheid weten.

Wat ik hiermee heb laten zien is hoe onderzoek werkt. Geïnspireerd door een publicatie krijg je een idee of een opvatting die een en ander zou kunnen verklaren. Dat probeer je uit te zoeken. Op de zoektocht naar bewijzen voor die verklaring denk je soms dicht bij een antwoord te zijn, maar dat blijkt het toch net niet te zijn. Dan ga je op zoek naar een alternatief. Soms past dat alternatief minder goed in het plaatje dan het eerste denkbeeld, maar soms past het er beter in. In het beste geval verklaren de antwoorden onomstotelijk dat wat je wilt aantonen.

In dit onderhavige geval zijn we er niet uitgekomen. Meer dan suggesties heb ik niet kunnen geven. Maar het plezier van het uitdenken en uitzoeken was er niet minder om.

Het drukkersmerk van Leeu

Bibliografie

- Conway**, W.M. Conway, *The Woodcutters of The Netherlands in the Fifteenth Century*. Cambridge 1884 (fotomechanische herdruk Hildesheim/Nieuwkoop 1970)
- Defoer 2010**, Henri L.M. Defoer, 'De verwantschap tussen het werk van de Meester van de Inzameling van het Manna en de houtsneden in een aantal Noord-Nederlandse incunabelen', in: *De Meester van de Inzameling van het Manna en de lokalisering van diens atelier in Utrecht*, Utrecht 2010, p. 28-50
- Van Dolder 1999**, H.A. van Dolder, 'Goudse kloosters in de middeleeuwen - afl. 10: De Birgitten en het dubbelklooster Mariënsterre' in: *Tidings van Die Goude*, jrg. 17 (1999), p. 65-71
- Goudriaan 2001**, Koen Goudriaan, 'Klooster van de brigitten, later van de regulieren', in: Wim Denslagen, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst: Gouda*, Zeist/Zwolle 2001, p. 206-211
- Van Heel 1953**, Dalm. van Heel, 'Het Brigittinessenklooster genaamd Mariënsterre op de westzijde van de Raam te Gouda', in *Bijdragen Bisdom Haarlem* 62 (1953), p. 120-158
- Klein 1989**, J.W. Klein, 'Marginale problemen: penwerk in enkele Goudse handschriften en drukken', in: J.J.M. Hermans (red.), *Middeleeuwse handschriftenkunde in de Nederlanden 1988*. Verslag van de Groningse Codicologendagen 28-29 april 1988. Grave 1989, p. 97-114
- Klein 2003**, J.W. Klein, 'The Leeu(w) van Gouda: new facts, new possibilities', in: *Quaerendo* 33 (2003), p. 175-190
- Klein 2015**, Jan Willem Klein, *Vernieuwing en verrassing; de vroege boekdrukkunst in Gouda*, Gouda 2015
- Kok 2007**, Ina Kok, 'Een houtsnede in een handschrift', in: Jos Biemans e.a. (eds.), *Manuscripten en miniaturen; studies aangeboden aan Anne S. Korteweg bij haar afscheid van de Koninklijke Bibliotheek*, Zutphen 2007, p. 231-242
- Kok 2013**, Ina Kok, *Woodcuts in incunabula printed in the Low Countries*. 4 vols, Houten 2013
- Korteweg 1992**, Anne Korteweg (red.), *Kriezels, aubergines en takkenbossen: randversiering in Noordnederlandse handschriften uit de vijftiende eeuw*, Zutphen 1992
- Kruitwagen 1924**, B. Kruitwagen O.F.M., 'Nederlandse Prenten uit de 15^e-16^e eeuw', in: *Het Boek* 13 (1924)
- Pleij 2004**, Herman Pleij, 'Over de betekenis en het belang van de leesinstructie in de gedrukte proza-Reynaert van 1479', in: Herman Pleij, Joris Reynaert e.a., *Geschreven en gedrukt; boekproductie van handschrift naar druk in de overgang van Middeleeuwen naar Moderne Tijd*, Gent 2004, 207-229
- Rudy 2014**, 'The Birgittines of The Netherlands: Experimental Printers and Colourists', in: Ad Stijnman en Elizabeth Savage (red.), *Printing Colour 1400-1700; History, Techniques, Functions and Receptions*, Leiden 2014, p. 82-90
- Schippers 1993**, A. Schippers, 'Dit boeck hoort toe: bezitters en lezers van de "Dialogus creaturarum" en de "Twispraec der creaturen"', in: Koen Goudriaan e.a. (red.), *Een drukker zoekt publiek. Gheraert Leeu te Gouda 1477-1484*, Delft 1993 [Bijdragen Oudheidkundige Kring 'Die Goude', 23], p. 162-183

Schreiber 1926, W.L. Schreiber, *Handbuch der Holz- und Metalschnitte des XV Jahrhunderts*, 8 vols, Leipzig, 1926

Taal 1960, J. Taal, *De Goudse kloosters in de Middeleeuwen*, Hilversum 1960

De vijfhonderdste, *De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden*, Brussel 1973 (Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling)

Weekes 2009, Ursula Weekes, 'Convents as Patrons and Producers of Woodcuts in the Low Countries around 1500', in: Peter Parshall (ed.), *The Woodcut in Fifteenth-Century Europe*, Washington 2009 (= *Studies in the History of Art*, 75), p. 259-275

Winnaar elfde Walvisprijs

Gouvenaar Jan Willem Klein heeft met dit artikel de Walvisprijs 2016 gewonnen. De externe jury beoordeelde 'Hout der Goude' als een echt Gouds verhaal over een origineel onderwerp. Kwalitatief vond men het een schoolvoorbeeld van de manier waarop historisch onderzoek kan worden aangepakt. De oorkonde en het bijbehorende geldbedrag werden op 8 april uitgereikt door wethouder Daphne Bergman, voorzitter van het Streekarchief Midden-Holland. Dit jaar waren er acht inzendingen.

Volgende inzenddata Walvisprijzen

Het bestuur stelde deze inzenddata vast op 31 december 2018 en 31 december 2021. Zie verder de website www.samh.nl.

Van een kleine kapel op oude kerkhofgrond *De bouw van de Van der Vormkapel in Gouda*

Henny van Dolder-de Wit

Of je hem nu mooi vindt of niet... de Van de Vormkapel maakt sinds 1934 deel uit van de Willem Vroesentuin. Het bouwwerkje, dat nietig lijkt achter het majestueus oprijzende koor van de Sint-Janskerk, is ooit smalend 'het wormvormig aanhangsel' van de kerk genoemd. De waarde wordt dan ook niet bepaald door de architectuur of de locatie, maar bij wat zich binnen *in* het interieur bevindt: zeven kostbare gebrandschilderde glazen uit de tweede helft van de 16de eeuw. Hoewel over deze glazen uitvoerig is gepubliceerd¹, volgt hier een korte samenvatting, want zonder deze glazen was er geen kapel geweest.

De oorsprong van de kloosterglazen

Toen tien reguliere kanunniken hun gedeeltelijk afgebrande klooster in Stein bij Haastrecht hadden vaarwelgezegd, vestigden zij zich in 1551 in een door de zusters Birgittinessen verlaten klooster aan de Raam. Dat moest eerst bewoonbaar worden gemaakt, voordat prior Wouter Jacobsz de kapel liet renoveren. Omdat hij zijn kloosterkerk wilde verfraaien met gebrandschilderde glazen, vroeg hij tussen 1556 en 1559 enkele welgestelde Gouwenaars en religieuzen als sponsor op te treden.²

*Glas 58, geschonken door de Goudse bierbrouwer Dirck Cornelisz van Reynegom, 1556
St. Goudse Sint-Jan (SGSJ)*

¹ H. van Harten-Boers and Z. van Ruyven-Zeman, *The stained-glass windows in the Sint Janskerk at Gouda*. Amsterdam (KNAW) 1997, 99-169; R.A. Bosch, *De 72 glazen van de Sint Janskerk in Gouda*. Delft 2008, p. 106-121

² Er waren elf glazen gepland, een gebrek aan sponsors is misschien de reden dat er slechts zeven in het atelier van Dirck Crabeth werden vervaardigd.

Als gevolg van de Reformatie van 1572 werd het convent in 1576 gesloopt, daarna volgde de kapel. Op bevel van de burgemeesters kregen de gebrandschilderde glazen in 1580 een plaats in de Sint-Janskerk. Ze werden drie bij vier 'gemonteerd' in twee ramen aan de zuidzijde van het koor met de nummers 20 en 21.³ Pas in de twintigste eeuw werden ze, naar voorbeeld van de oorspronkelijke tekeningen (cartons), na drie en een halve eeuw in hun oude luister hersteld. Toen begon de zoektocht naar een geschikte ruimte waar het publiek ze kon bezichtigen.

Naar de Gasthuiskapel?

Vanaf 1898 leidde ir. J.L. Schouten, directeur van glasatelier het Prinsenhof te Delft, een grootscheepse restauratie van de Goudse Glazen. Omstreeks 1927 maakte hij de kerkvoogden attent op de bijzondere waarde van de zeven kloosterglazen, restauratie ervan schatte hij op f20.000. De kerk had daarvoor geen geld, maar in 1929 begon Schouten toch met de restauratie, naar later bleek op eigen kosten. Hij stelde voor om ze een plaats te geven in het achterste deel van de Goudse Librije, die toen met het gemeentelijk archief was gevestigd in de Gasthuiskapel aan de Oosthaven. Twee glazen, de huidige nummers 58 en 61, werden er als proef opgesteld, maar slechts voor korte duur. Bleef nog één optie over: een nieuwe kapel. Dat resulteerde in de oprichting van een 'Kapelcommissie', die tot taak had giften van 'kunstvrienden' in te zamelen om de bouw te financieren. De raamopeningen waaruit de kloosterglazen waren verwijderd, werden door Schouten opgevuld met scherven, afkomstig van gerestaureerde glazen.

'De heer X uit Rotterdam'

In de vergadering van 9 mei 1932 kwam een van de kerkvoogden met de verheugende mededeling dat '*een zekere mijnheer X*' uit Rotterdam f20.000 beschikbaar stelde voor restauratie van de kloosterglazen. Het aanbod zou een maand geldig blijven. In die tijd moest er geld worden gevonden voor de bouw van een kapel. De Kapelcommissie ontving bericht, dat de kerk, hoewel het haar aan contanten ontbrak, wel als bemiddelaar wilde optreden om een lening uit te schrijven, '*zonder zelf enig risico te dragen*'. De commissie van notabelen werd hiervan op de hoogte gesteld.⁴

Een vurig pleidooi

Op 26 september 1932 bezocht een strijdbare Schouten de vergadering van kerkvoogden. Hij informeerde naar de stand van zaken: het aanbod van de Rotterdamse kunstvriend was nog steeds van kracht. Hij drong er met klem op aan dat het kerkbestuur *nu* een daad stelde waaruit hun bereidwilligheid zou blijken. Volgens hem kon men aan zo'n koninklijke gift niet voorbijgaan, maar moest er onmiddellijk worden besloten tot de bouw van een kapel. '*Met welsprekendheid en vuur verdedigde de heer Schouten zijn meening*', zo notuleerde de scriba.

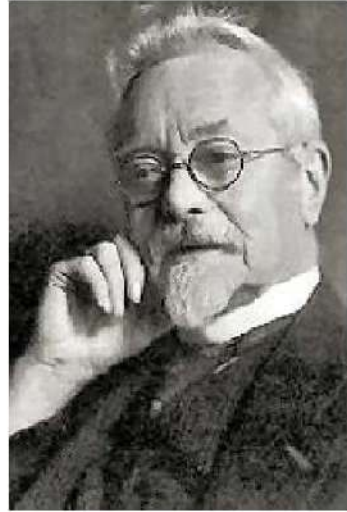
³ Niemand minder dan Wouter Crabeth verrichtte dit werk, daarbij geassisteerd door de kerkbediende Jan Woutersz.

⁴ Deze commissie voerde het opzicht over de financiën van de kerk.

Schouten vertelde ook dat de onbekende schenker bezwaar maakte tegen plaatsing van de glazen in de Librije, een eigen kapel was dus geboden. De kerkvoogden zagen echter geen mogelijkheid aan zijn verlangens tegemoet te komen. Pas tegen tien uur verliet Schouten de vergadering.

Ontwerptekeningen voor de kapel

Op 13 februari 1933 maakte koster en bouwkundige C.A. Groenendal een schetstekening voor een kapel. Hij was in 1916 aangesteld als opzichter van de restauratiewerken. De kosten werden geraamd op circa f1795. Daar dit ontwerp de goedkeuring van architect Willem Kromhout⁵ niet kon wegdragen, maakte die kosteloos een ander plan. Ook dat ging niet door. De glazen verbleven inmiddels in een kluis van 't Prinsenhof te Delft.

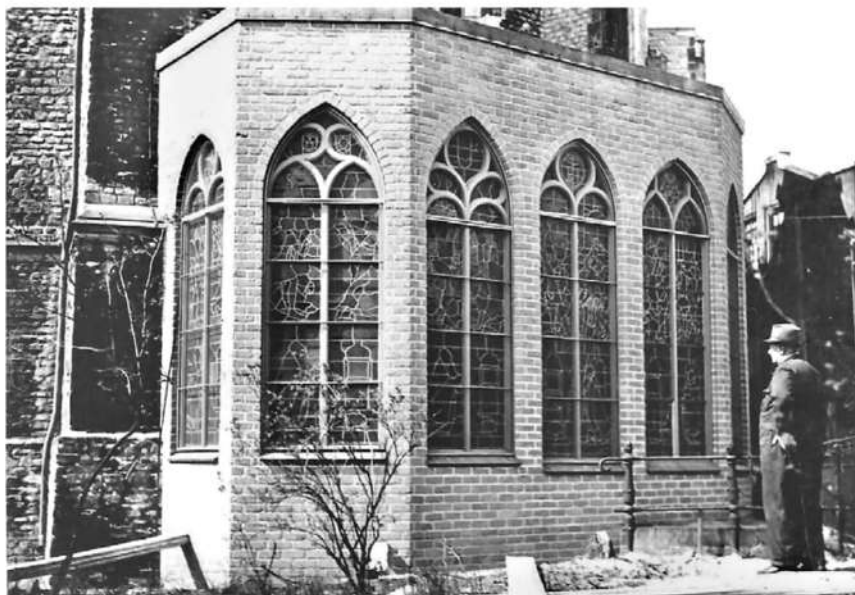
Architect Willem Kromhout, internet

Een kwestie van geld

Opnieuw vormde het kostenplaatje *'een punt van rijpe bespreking'*. Inmiddels had de kerkvoogdij plannen voor de bouw van een kerk in het westelijk deel van Gouda (de huidige Westerkerk), waarmee een groot bedrag was gemoeid: f30.000. Een legaat van de heer W. Prince, groot f10.000, maakte het mogelijk een schuld van f6000 bij de Nutsspaarbank af te lossen, zodat er f4.000 overbleef.

Om een afwijzing door de notabelen te voorkomen vroegen enkele kerkvoogden zich af of het mogelijk was de bouw van een kapel *'buiten de rekening'* te houden, want de kapel *moest* er komen, *'omdat de zeven glazen hetgeen de kerk aan gebrandschilderd glas bezit in waarde doet stijgen'*, zo meenden zij. Besloten werd een en ander toch aan de notabelen voor te leggen, maar ook in een gecombineerde vergadering aan de kerkenraad, om duidelijk te maken dat het plan voor de bouw van een kapel verdedigbaar was, ondanks dat *'de financiële toestand van de (kerkelijke) gemeente zo ongunstig is'*.

⁵ Willem Kromhout (1864-1940) was een belangrijke figuur in de architectenwereld in het begin van de twintigste eeuw. Op zijn naam staat een groot aantal imposante (kantoor)gebouwen, maar hij ontwierp ook meubels en scheepsinterieurs. Hij werkte in een bouwstijl tussen Art Nouveau en Amsterdamse School. Vanaf 1898 maakte hij met de architect Jos Cuypers deel uit van de Commissie voor de Restauratie van de Sint-Janskerk.

De hulpkapel (foto SAMH)

De 'hulpkapel'

Eindelijk bouwde men een hulpkapel aan de noordoostzijde van het koor, onder glas 14. Niet iedereen was daar enthousiast over. Het kerkbestuur stelde f131,70 ter beschikking om het houtwerk te bekleden met eiken triplex (!). Op 19 juni 1933 maakte Schouten een begin met plaatsing van de glazen. Inmiddels was bekend dat hij zich grote zorgen maakte betreffende de betaling van de kapelglazen: hij had immers zelf de benodigde f20.000 voorgesloten. Zou de sponsor uit Rotterdam niet gelukkig zijn met plaatsing van de glazen in de hulpkapel, dan bleek dat Schouten een groot (financieel) risico had genomen door zijn plannen koste wat kost door te zetten.

Goed nieuws uit Rotterdam

In de vergadering van 13 november 1933 werd meegedeeld dat 'de heer X te Rotterdam' die de restauratie van de glazen betaalde, ook de bouw van een kapel wilde bekostigen, 'te plaatsen in het plantsoen van het Oudemannenhuis'.⁶ Hij stelde als voorwaarde dat op zijn kosten in het interieur een gedenkteken werd aangebracht *waarop tot uitdrukking wordt gebracht dat de gever deze kapel sticht ter nagedachtenis aan zijn moeder*.

⁶ Nadat het kerkhof rondom de Sint Jan in 1832 buiten gebruik was gesteld werd het gedeelte dat nu bekend is als de Willem Vroesentuin in 1850 voor f500 overgedragen aan het Oudemannenhuis om te dienen 'als wandelpark voor de bewoners'.

In februari 1934 stemde het ministerie van O, K en W in met de bouw van een kapel naar ontwerp van Willem Kromhout, mits de kosten niet op rekening van de kerkrestauratie werden gebracht. Onmiddellijk daarna moest de hulpkapel voor rekening van de kerk worden gesloopt; kerkvoogd Van Vliet maakte er nog net op tijd een foto van.

Ruiling van grond

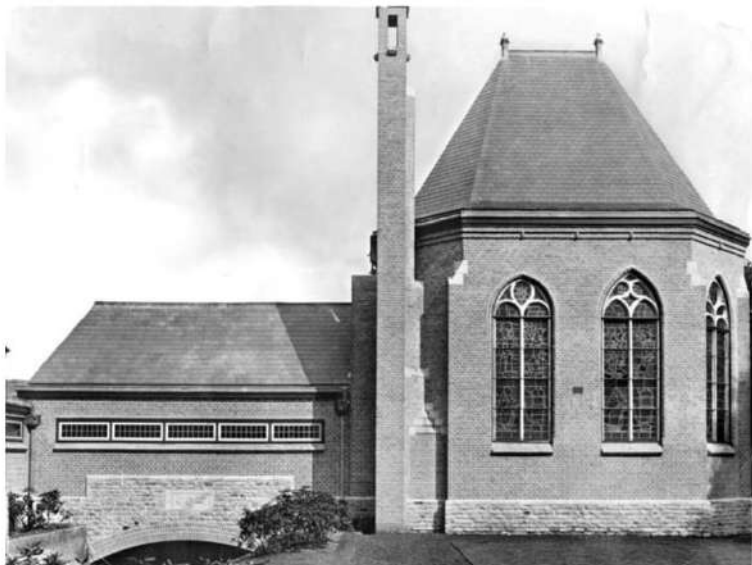
In september 1934 verklaarde de gemeente Gouda zich bereid *'te bevorderen dat de kerk de beschikking krijgt over de nodige grond voor toegang tot de nieuwe kapel'*, waarbij een ijzeren hek mocht worden geplaatst. Daartegenover eiste zij grond bij de kerk - tussen de steunberen - voor een symbolisch bedrag van 10 cent, zodat betaling met gesloten beurzen kon plaatsvinden.

In de tijd van vier en een halve maand bouwde aannemer J.C. van der Vorm uit Rotterdam onder opzicht van L. Stokla een kapel van $8\frac{1}{2} \times 6 \times 2\frac{1}{2}$ m., met een gewelf van donker eikenhout. Voor verbinding met de kerk legde men over het grachtje een overdekte loopbrug aan, met daarin het jaartal 1934. De kapel werd op 17 september 1934 in gebruik genomen en werd bestemd als vergaderruimte voor de Restauratiecommissie.⁷

De officiële ingebruikneming op 17 september 1934; zittend achter de tafel met lange witte baard J.L. Schouten, achter hem W. van der Vorm (foto SAMH)

⁷ Daar Van der Vorm verlangde dat dit in besloten kring zou plaatsvinden waren hierbij aanwezig hijzelf, dr. J. Kalf (directeur van de Rijks Monumentenzorg), leden van de Kapelcommissie, van wie jonkheer mr. W.A. Beelaarts van Blokland het woord voerde, burgemeester E.G. Gaarlandt, ir. J.L. Schouten, C. van Krimpen, architect W. Kromhout, leden van de Restauratiecommissie, kerkvoogden en regenten van het Oudemannenhuis.

Van der Vormkapel met loopbrug

Het forse meubilair, in de stijl van die periode, bestond uit één grote en twee kleinere tafels, elf stoelen en een stoel voor de voorzitter, naar ontwerp van Kromhout. Het werd vervaardigd bij de firma Allan & Co te Rotterdam en is nog bijna in zijn geheel aanwezig.

In de bakstenen omlijsting van de schoorsteen prijkt een bronzen gedenkplaat van Theo Vos te Halfweg met het opschrift: *Anno 1934, ter gedachtenis aan mijne moeder Maaïke Lagendijk, geboren 5 september 1838, gestorven 3 februari 1898. W. van der Vorm.*⁸

Deel van het meubilair en de gedenkplaat (foto's SAMH)

⁸ Kosten: f175

De naam van de schenker

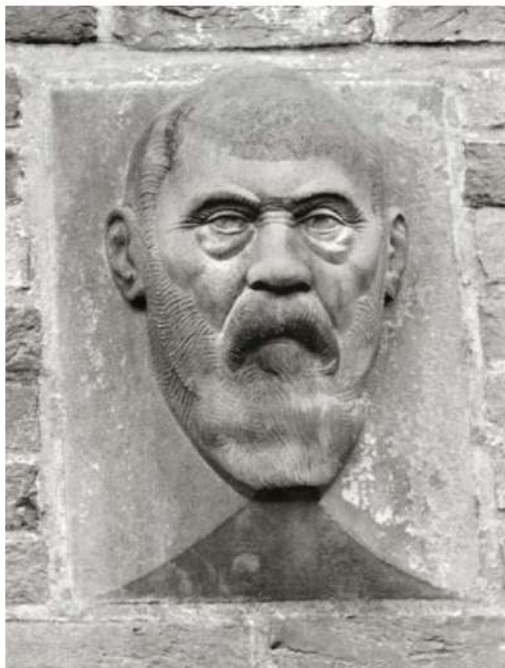
Zo kreeg de naam van de sponsor van dit project eindelijk algemene bekendheid: Willem van der Vorm (1873-1957). Hij was de zoon van een vlasboer uit IJsselmonde, die na afronding van zijn schoolopleiding in 1900 zijn loopbaan begon als inspecteur van de American Petroleum Company. Van 1900 tot 1944 was hij in dienst van de Scheepvaart- en Steenkolenmaatschappij te Rotterdam, waar hij er blijk van gaf grote capaciteiten te bezitten.

Later werd hij directeur van de Holland-Amerikalijn. Hij bouwde tijdens zijn leven een omvangrijke collectie op van verschillende schilderscholen. Na een conflict over de uitbreiding van museum Boymans-Van Beuningen weigerde hij zijn kunstverzameling aan de stad Rotterdam te schenken, zoals eerder de bedoeling was. Na zijn overlijden is de collectie door zijn nabestaanden - Van der Vorm was ongehuwd - toch aan genoemd museum in bruikleen afgestaan.⁹

Eerbetoen aan Van der Vorm in de oude bibliotheek van museum Boymans-van Beuningen te Rotterdam

⁹ E.H. de Leeuw-Hilberts, *Willem van der Vorm 1873-1957*, Zaandam 2006

Boven de toegangsdeur aan Achter de Kerk prijkt in zandsteen de markante kop van ir. J.L. Schouten, een sculptuur van Theo Vos. In de kerk maakte men onder glas 14 een doorgang, om de kapel vanuit de kerk voor bezoekers toegankelijk te maken.

De door Theo Vos in zandsteen gehouwen kop van Johannes Lourens Schouten (1852-1937) boven de toegangsdeur aan Achter de Kerk (foto SAMH)

Ten slotte

Mag de kapel als bouwwerk omstreden zijn, sinds 1934 vormen de zeven klooster-glazen één geheel met hetgeen de kerk aan gebrandschilderd glas bezit. Daags na de ingebruikneming van de kapel kreeg de pers gelegenheid het gebouwtje te bezichtigen. Een week later maakten de kerkvoogden per advertentie bekend dat de kapel op maandag 24, woensdag 26 en vrijdag 28 september tegen een vergoeding van 10 cent te bezichtigen was voor het publiek, van 10 tot 12 uur en van 2 tot 5 uur. *Andere dagen en uren op verzoek à 10 cent per persoon behalve de gewone entree van 25 cent.*

Om de kleuren in het gebrandschilderde glas nog meer tot zijn recht te doen komen werden de bakstenen muren in 1985 gestuct en gewit. Ook kregen de glazen, net als die in het grote kerkgebouw, een beschermende beglazing aan de buitenzijde. Aan het eind van het jaar, bij het evenement 'De Goudse Glazen uitgelicht', toont de kapel zich van zijn mooiste zijde. Dan stralen in de donkere tuin de glazen in hun kleurenpracht.

Bron

*SAMH Kerkarchief, notulen kerkvoogdij van 1927 tot 1935, inv. nrs 10 en 11
Archief Hervormde gemeente, Fonds Herstel Goudse glazen 1926-1936*

Uitgevers-Maatschappij 'De Poolpers' te Gouda?

Thea van Wordragen

Op een boekenmarkt had ik twee boekjes gekocht die uitgegeven waren door 'De Poolpers' te Gouda. Ik ben op zoek gegaan naar uitgeverij 'De Poolpers' en ik kwam tot de ontdekking dat deze uitgeverij nooit in Gouda gevestigd was.

In 'Het clandestiene boek 1940-1945' van Lisette Lewin (Van Gennep Amsterdam 1983 [p. 328]) vond ik het volgende: 'De Wormerveerse drukkerij had bovendien een eigen clandestien uitgeverijtje, dat nu eens 'De Poolpers', dan weer 'In den Bloemhof' heette. Bij de Poolpers verscheen: 'Daar moet veel strijds gestreden zijn...', een bloemlezing uit oud-Nederlandse, voor de goede verstaander actuele gedichten van onder andere Cats, Revius en Vondel, door Yda Andrea uitgezocht. De Poolpers bevond zich zogenaamd in Gouda.

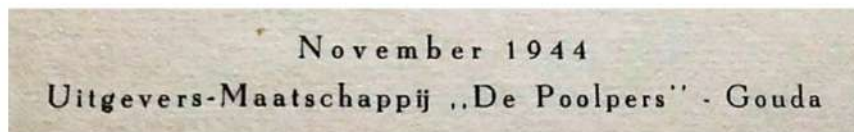
Met zijn personeelsbestand van rond de zestig man was Meijer's Boek- en Handelsdrukkerij in Wormerveer een kleiner bedrijf dan Enschedé (twintig keer zo klein), maar het bedrijf hoorde toch ook tot de grotere drukkerijen waar clandestiene boekjes zijn gemaakt. In het geheel drukte het bedrijf 60 titels, en dat is weer drie maal zoveel als Enschedé met 21 titels.

Meijer's Boek- en Handelsdrukkerij heeft zich in bezettingstijd meer beziggehouden met het voeden van de hongerenden dan met drukken. De twee eigen uitgeverijtjes hadden tot doel *'behoefte auteurs te belonen en wel in natura.'*

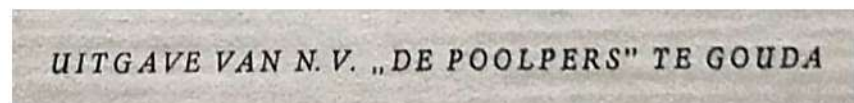
Waarom is 'Gouda' als plaats van uitgave vermeld?

In het *Zaans Stadsblad* van 2 december 2009 staat in het artikel 'Historische tentoonstelling Drukkerij Meijer' het volgende: 'In 1890 legde Gerrit Meijer de basis voor dit bedrijf door een boekwinkel te beginnen op de hoek van de Goudastraat en de Wandelweg te Wormerveer.'

Aannemelijk is dat men als zogenaamde plaats van uitgave Gouda gekozen heeft omdat de uitgeverij op de hoek van de *Goudastraat* stond.

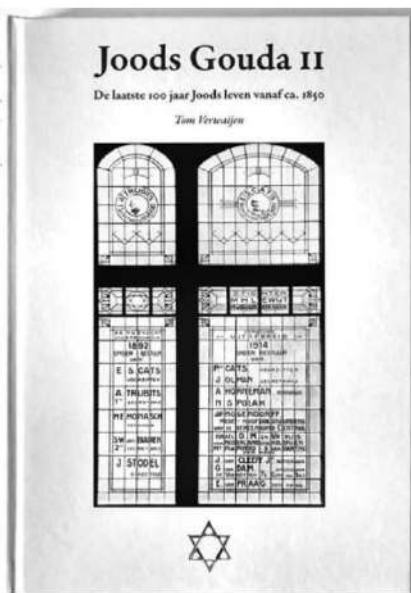
Uitgeversnaam op titelpagina van 'Daar moet veel strijds gestreden zijn'

Uitgeversnaam op titelpagina van 'Den vaderlandt ghetrouwe'

Boekbespreking

Tom Verwajen, Joods Gouda II. De laatste 100 jaar Joods leven vanaf ca 1850 tot 2016, eigen uitgave, 376 p., Engelen 2016, €24,90

Voor Brabander Tom Verwajen was het op 21 april een afsluiting van twintig jaar speuren, vooral in het SAMH. Hij bracht aan het licht dat Gouda lang twee Joodse families kende: Sanders en Cats, en hijzelf stamt af van de Sanders.

De bekende journalist Ewoud Sanders (familie van hem) schreef het voorwoord voor *Joods Gouda II*, in het oude Joodse bejaardenhuis op Oosthaven 33 op 21 april overhandigd aan burgemeester Milo Schoenmaker.

De colofon vermeldt een redactiecommissie van vijf personen, onder wie Coretta Bakker-Wijbrans van het SAMH. De uitgave werd mede mogelijk gemaakt door steun van zeven organisaties of personen, waaronder, en net zoals bij *Joods Gouda I*, de stichting Vrienden van Archief en Librije. (Door grote uitgaven voor de digitalisering van kranten én door de lage rentestand is dit voor de stichting misschien wel de laatste steun van dit type.)

Het artikel in *AD Gouda* over 21 april had een minstens deels onjuiste titel: 'Oorlogsjaren van het Joods leven in Gouda beschreven', immers, daarin is dit boek niet uniek en dat geldt meer voor gegevens over de eerdere 95 jaar. Encyclopedisch-uniek voor WOII is bijvoorbeeld weer wel een bijlage met plaatsen en aantallen van borden 'Voor Joden Verboden'.

Joods Gouda I verscheen in 2012 en is in nummer 2013-1 van dit blad besproken door ds G. Hette Abma. 'Het is vooral een waardevol boek als naslagwerk', was zijn laatste zin, en dit geldt ook voor Joods Gouda II. De geschiedschrijving over Joods Gouda is met het handboek uiteraard nog nooit helemaal definitief. De website www.jonet.nl meldt zo nog (sinds onbepaalde datum): 'In Gouda Goverwelle - een gebied dat een jaar of dertig geleden met zand is opgespoten en bebouwd - is een stuk van een grafsteen gevonden met de volgende tekst: *'Hier is begraven. Een belangrijke vrouw. Esther dochter van der eerbiedige Asjer Ha-Kohen weduwe der eerbiedige Joseph Sjmsjon overleden op zondag 25 Nissan en begraven op Maandag 26 in hetzelfde maand.'* Het onderste stuk van de steen ontbreekt.

Ontbreken zal voor weinig in dit boek gelden! In andere gevallen is het vermelde een mooie start voor verder zoeken. De mij nog onbekende Kahn-passerfabriek die erin voorkomt bijvoorbeeld maakte me nieuwsgierig. In *Trouw/Kwartet* van 12 april 1975 bleek een interview te staan met Hugo Kahn onder de kop 'Met tien gulden op zak passerfabriek opgericht'. (Digitaal te vinden op www.leiden.courant.nu, maar op www.delpher.nl staan ook interviews met hem uit andere kranten, van *De Telegraaf* tot *Het Vrije Volk*.)

Verwajien vond veel, maar zocht bijvoorbeeld ook namen bij een groot aantal foto's van Goudse Joden. Dat leverde hem geen enkele reactie op, al zijn ook die pasfoto's in een bijlage opgenomen. Verder zijn juist in dit deel de afbeeldingen een sterk punt. Natuurlijk bleef er van rijken meer bewaard dan van armen, maar ook faillissements- en politieberichten werden niet geschuwd. En wie wist van een Van Buurenmuseum in Brussel als nalatenschap van een geboren Gouwenaar?

Hoe gedegen het boek van Verwajien is kunnen we constateren op de website www.goudsmetaheerhuis.nl:

'Zijn bevindingen leidden ertoe dat het aantal bij naam bekende omgebrachte Joden uit Gouda uiteindelijk moest worden bijgesteld van 327 naar 385. Met dank aan de onderzoeker heeft het bestuur van de Stichting Gouds Metaheerhuis daarop in april 2016 de nieuwe namen vastgesteld en alle gegevens in het eigen bestand verwerkt. In de gedenkplaats zullen nu drie nieuwe, geactualiseerde wandborden worden aangebracht.'

De lijst is uiteraard ook in het nieuwe boek opgenomen. Ook het omslag is knap aansprekend: raam in het trappenhuis van het Israëlitisch Oude Mannen- en Vrouwenhuis mét de namen van bestuurders. Gebouw en raam zijn er nog, maar zónder die namen.... Warm aanbevolen dit boek!

Adri den Boer

Mededelingen

Jaarrekening Stichting Vrienden van Archief en Librije (SVAL) 2015

Zie www.samh.nl/sval, het jaarverslag stond er al eerder op.

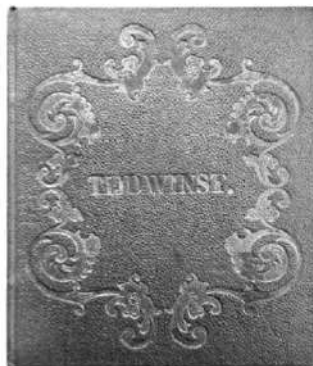
Uit de Adviescommissie SAMH

De private SVAL participeert met twee bestuursleden in de publieke Adviescommissie van het streekarchief. De notulen daarvan staan op www.samh.nl/over-ons. (Hetzelfde geldt voor die van het Algemeen Bestuur van SAMH.)

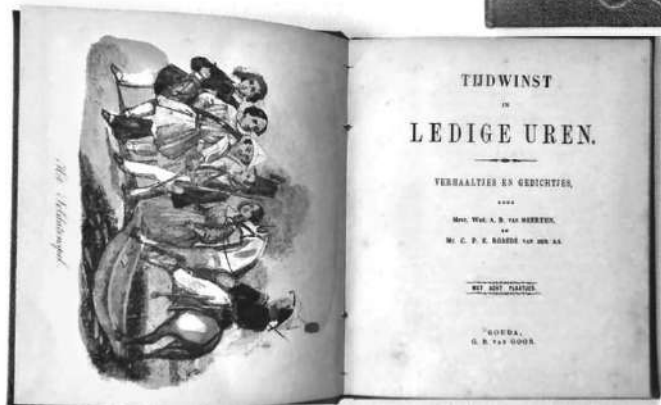
Aanwinsten voor SAMH

Via Catawiki schafte de SVAL voor het SAMH een nog mankerend werkje met acht handgekleurde gravures aan: Mevr. A.B. van Meerten en Mr C.P.E. Robidé van der Aa - Tijdwinst in ledige uren. Verhaaltjes en Gedichtjes - Gouda, G.B. van Goor, ca. 1850 - 1e druk - 60 pp. - gepreegd en verguld linnen - 14,3 x 12,2 cm. Voorin zit een sticker met 'Boekhandel Johs. Wilmes'. Deze was tot 1935 gevestigd op Grotestraat 67 te Almelo.

Tijdwinst - omslag

Tijdwinst in ledige uren - titelpagina

Oók via catawiki werd een fraai ingekleurde kopergravure met als onderschrift 'Ouderkerk aan den IJssel' (15x18,5 cm) aangeschaft en doorgegeven. Het gaat om een werk van H. Schouten uit 'Gezichten voorname Hollandsche Dorpen', uitgegeven door Evert Maaskamp te Amsterdam tegen 1795. Voor meer over tekenaar Hermanus Petrus Schouten (Amsterdam 1747-Haarlem 1822) zij verwezen naar wikipedia, ook de bron voor zijn eigen afbeelding uit 1796. Omdat regiokenners veronderstellen dat de prent spiegelbeeldig zou zijn gedrukt, wordt hij hierbij (kleiner) ook spiegelbeeldig afgebeeld, met de vraag om reacties! 'De familie Schouten, een 18^e-eeuws tekenatelier in de praktijk' van A.W. Gerlagh in Bulletin KNOB 88 (1989) geeft een proces weer, waarin zo'n fout denkbaar is.

(Samengevat: van ter plekke gemaakte potloodschetsen maakte Schouten een tweede tekening, eerst in potlood en vervolgens met een pen overgetrokken. Die

OUDEKERK aan den YSSEL.

tekening werd omgedraaid en aan de achterzijde met potlood overgetrokken, zodat er een voorstelling in spiegelbeeld ontstond. Tot slot werd de tekening met de achterkant naar boven op een etsplaat gelegd en werden de lijnen ingekrast.) AdB

Gravure zoals deze is aangekocht

..IJSSEL AAN DEN OUDERKERK

Gravure in spiegelbeeld

Hermanus Petrus Schouten, 1796

Uit de regio

Boekaankondigingen

- Elly van Gelderen gaf in eigen beheer 'De turfstekers van de Zuidplas' uit over een fictief gezin dat in de 18de eeuw in Moordrecht woonde (€16,50).

- Het boek 'In de Heilige Gemeente Der Gouwe. Joden in Gouda in de Achttiende Eeuw' werd in maart door Karel Jongeling in eigen beheer uitgegeven (€24,95). Hij heeft voor dit boek in de jaren 2011 tot 2013 en in 2015 onderzoek gedaan in het Streekarchief Midden-Holland. De heer Jongeling was universitair docent Hebreeuws in Leiden. Op de website van boekhandel Smit is te lezen:

'Het doel van dit boek is tweeledig. In de eerste plaats wordt er aandacht besteed aan de ontwikkeling van de Joodse gemeenschap in Gouda in een wat ruimer historisch verband. Daarom wordt de houding van kerk en staat ten opzichte van de nog niet of nauwelijks bestaande Joodse gemeenschap in de zeventiende eeuw ook, zij het kort, beschreven. Ook wordt aandacht besteed aan niet-Goudse Joden, zowel kooplieden als misdadigers, want zij bepaalden mede de sfeer van de Gouds-Joodse interactie in de achttiende eeuw.

In de tweede plaats vindt men hier een uitgebreid overzicht van de groei van de Joodse gemeenschap in Gouda, vooral in de tweede helft van de achttiende eeuw. Voor beide delen van het werk is gekozen voor korte inleidingen en uitgebreide citaten van de bronnen. In de meeste gevallen gaat het dan om complete teksten, zoals die in de archieven te vinden zijn. De lezer wordt als het ware meegenomen op een speurtocht door de tijd, waardoor hij zelf kennis kan maken met de vele genoemde Joodse Gouwenaars in de achttiende eeuw.'

- Bram Veerman heeft een nieuw boek geschreven, getiteld: 'Zevenhuizen door het oog van de naald. De tragedie op 29 april 1945'. Het boek is recent uitgekomen en, ook bij OZM, te koop voor €15. Het boek gaat met name in op het feit dat de Zevenhuizenaren met de strijd om het jachthuis aan een ramp ontsnapt zijn. Evenals elders in Nederland (Putten bijvoorbeeld) had dit gevecht kunnen leiden tot een massale executie van Zevenhuizenaren. Dat dit toch niet gebeurd is en waarom, kunt u lezen in dit nieuwe boek.

Museum Gouda verwierf 'Stortbui nabij Gouda' van Willem Roelofs

Op 14 juni onthulde Theo Krins, fractievoorzitter van de Christenunie in de gemeenteraad van Gouda, het schilderij 'Stortbui nabij Gouda' van Willem Roelofs in de Schatkamer van Museum Gouda.

(www.museumgouda.nl)

Nieuwe e-publicatie Sint Jan

Van koster Maurits Tompot verscheen op www.sintjan.com 'Een Goddelijk Festijn. Masterplan voor de Goudse glazen van de Sint-Jan te Gouda' (33 p.).

'25 jaar Oudheidkamer en Nieuwerkerkse iconen'

Onder die titel start de Historische Vereniging Nieuwerkerk aan den IJssel op 3 september een wisselexpositie in haar Oudheidkamer. In haar satellietvitruine in het leescafé van De Batavier is dan tegelijk een wisselexpositie 'Iconen van de Batavier'. (www.hvnweb.nl)

Vluchtoord Gouda: Help mee!

Op vrijdag 16 september 2016 vindt er in Gouda een bijzondere gebeurtenis plaats. Het is de bedoeling dat burgemeester Milo Schoenmaker, samen met de Belgische afgevaardigde, op die dag een herdenkingsbord zal onthullen op de plaats waar aan de Graaf Florisweg tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) het vluchtoord Gouda was gevestigd: een 'Belgisch dorp' in Gouda.

(www.vluchtoordgouda.nl)

Streekmuseum kleurt blauw

Tot 17 september 2016 kleurt het Streekmuseum Krimpenerwaard blauw. U kunt in deze periode de tentoonstelling 'Blauw, historisch pigment' bekijken in de expositieruimte van het museum.

(www.streekmuseumkrimpenewaard.nl)

INHOUD

“H uut der Goude”

Een laat-middeleeuws productiecentrum van houtsnedden?

Jan-Willem Klein 21

Van een kleine kapel op oude kerkhofgrond

De bouw van de Van der Vormkapel in Gouda

37

Henny van Dolder-de Wit

Uitgevers-Maatschappij ‘De Poolpers’ te Gouda?

Thea van Wordragen

45

Boekbespreking

Tom Verwaijen, Joods Gouda III. De laatste 100 jaar Joods leven vanaf ca. 1850, Engelen 2016

Adri den Boer 46

Mededelingen 48

Uit de regio 50

Aanwijzingen voor de kopij

De regels voor de kopij volgen over het algemeen P. de Buck, *Zoeken en schrijven. Handleiding bij het maken van een historisch werkstuk* (Haarlem 1982).

Hiervan is een exemplaar aanwezig in de open opstelling van de bibliotheek van het streekarchief.

- De kopij kan alleen digitaal aangeleverd worden: Word-bestand (platte tekst, zonder paginanummers e.d.) op cd-rom, of verzenden per e-mail naar *j.w.klein@samh.nl*.
- Afbeeldingen dienen zoveel mogelijk door de auteur (apart) bijgeleverd te worden (jpg/tif, 300 dpi).
- Eén pagina kan circa 500 woorden tekst bevatten; 10.000 woorden (incl. noten etc.) geldt als maximale lengte voor een artikel.
- De ingezonden kopij dient als definitieve tekst.

De naam "De Schatkamer" is ontleend aan de titel van een handschrift van ca 1800, dat berust op het Streekarchief Midden-Holland in de collectie Kemper. Dit anonieme handschrift bevat honderden uittreksels en passages uit archivalia met betrekking tot Gouda en de directe omgeving. De titelpagina van dit handschrift bestaat uit een gewassen pentekening; een detail hiervan is achterop het omslag van dit tijdschrift afgebeeld.

